

Simonffy Zsuzsa

Diszciplínák találkozásán túl

1. Bevezetés

Szépe György munkásságának zavarba ejtő sokrétősége kihívást jelent mindazok számára, akik a nyelv(ek)ről, illetve a nyelvészetről vagy akár a kapcsolatukról való elmélkedést a legkisebb mértékben is a szívükön viselik. Erre a kihívásra próbálunk válaszolni jelen írásunkkal, melynek szerény keretein belül néhány gondolat erejéig felidézni a saussure-i hagyományon alapuló strukturalista nyelvészet, közelebbről a rokonság-terminológia néhány főbb törekvését. Mivel is indokolhatnánk ezt a visszatérést? Bár távol áll tőlünk mindenféle besorolás kísérlete, a kérdés annál is inkább jogos, mivel Szépe György kutatói-oktatói tevékenységére bevallottan a generatív nyelvészet gyakorolt nagyobb hatást. Továbbá a jelenlegi kutatásokban egyre jobban teret hódító kognitivistáknak tendencia nem kérdőjelezte volna meg a hajdani formalizmus valamennyi vívmányát?

Mindenekelőtt elismerés illeti mindazokat, s köztük Szépe Györgyöt, akik nemcsak felismerték a strukturális nyelvészet tudománytörténeti jelentőségét – iskoláktól függetlenül – s a benne rejlő lehetőségeket, hanem ezt közlésre is bocsátották írásaikban a tájékoztatás igényét messze meghaladva, a történelmi távlatok igazolásának háttérbe helyezésével. E jelentőség vonatkozásában legyen elegendő azokra a vitákra utalnunk, melyek kimeneteleként a modernnek a strukturális nyelvészetet – iskoláktól függetlenül – a nyelvtudomány hajtóerejének tartották a filológiai meghatározottságú hagyományos nyelvészettel szemben.

Jóllehet új és régi kapcsolatára a nyelvészet vonatkozásában Szépe György (1968, 160) korai írásai alapján úgy tekinthetünk, hogy az új fokozatosan szerez érvényt a régivel szemben oly módon, hogy nem mindig sikerül kiszorítania a régit, a modern nyelvészet hozadékát ma sem lehetne nála lényegre törőbben megfogalmazni. „Ezek az új kutatások végső soron kapcsolatban maradnak a megelőző korok kérdésfelvetéseivel is, de alapjában véve a modern nyelvészet nem tekinthető egyszerűen filológiai diszciplínának.” (Szépe–Herman 1974, 245.)

Az elismerésen túlmenően milyen indokok szólhatnak még e múltba tekintés mellett? Úgy fogalmazhatnánk meg elsődlegesen a válaszungat, hogy bizonyos összefüggések nem veszítenek aktualitásukból. Más szempontokkal gazdagodva újra meg újra kikényszerítik a kutatás és eredményeinek megalapozottságára való rákérdezés

igényét, s ezzel a kritikai szemléletnek mindenképpen nagy lendületet tudnak adni. Válaszunkat ennél kicsit pontosabban a következő módon tagolhatjuk.

- (i) Egyrészt jelenleg az *Argumentáció a nyelvben* (*Théorie de l'argumentation dans la langue*) elmélete a strukturalista örökséget oly módon tudja kamatoztatni – elsősorban Oswald Ducrot és Pierre-Yves Raccah munkássága alapján –, hogy a nyelv természetére adandó válaszuk kitüntetett figyelmet érdemel azok számára is, akik nem ebben a paradigmában dolgoznak.
- (ii) Másrészt a közelmúltban tanúi lehettünk annak, hogy ismételten az ethnológiai-antropológiai kutatások középpontjába került a rokonság-terminológia kérdése, s ennek ürügyén olyan **episztemológiai** álláspontra derült fény, mely szorosan kapcsolódik az egyik, Szépe György írásaiban is állandóan visszatérő gondolathoz, a diszciplínák szerveződésének általános problémájához, amit ő többek között a differenciálódás és integrálódás váltakozásának formájában vet fel (1968, 168).

Ennek a kétirányú indoklásnak a függvényében a tanulmány első részében ki-
térnénk a francia nyelvészet egyik napjainkban is meghatározó irányvonalának né-
hány lényegesebb pontjára, majd a második részében vázolnánk a rokonság-vitának¹
tudományelméleti vonzatait Claude Meillassoux antropológus munkásságának érté-
kelésén keresztül.

2. *Strukturalista nyelvészet ma?*

Bárhogyan is ítéljük meg a saussure-i hagyományokon alapuló strukturalista nyelvészet szerepét, eredményeit illetve hiányosságait, egy dolgot biztosan nem lehet tőle elvitatni immár egy évszázad távlatából sem: a releváns kérdések megfogalmazását. A strukturalista programot meglátásunk szerint jelenleg is tovább futtatja az argumentatív szemantika, az *argumentáció a nyelvben* elmélete, amennyiben arra a kérdésre próbál meg egyre pontosabb választ adni, hogy milyen rendszer is a nyelv. Paradoxonnak tűnik, hogy az eredetileg tisztán formára összpontosító megközelítés éppen a jelentés természetének megragadásában folytatódik tovább. A strukturalizmus tehát meglátásunk szerint nem tűnt el teljesen a mai nyelvudomány színteréről, és ezt nemcsak olyan külsődleges mozzanatok jelzik, mint Oswald Ducrot-nak a szemináriumokon közreadott handout fejlécére tűzött „Vive Saussure!” jelmondata. Sokkal inkább arra a dinamizmusra gondolunk, mely az *argumentáció a nyelvben* elméletét

¹ I. Szépe (1972a; 1972b) írásait, amelyeket a komparatív szemlélet is áthat.

jellemzi, mely újabb és újabb kérdések megfogalmazásával szerveződik újra a 70-es évektől kezdődően egészen napjainkig, s mindamellet képes integrálni a formális nyelvészet eddig elért eredményeit is.

Amikor a jelentés kérdését *kimondottan* nyelvészeti keretbe helyezi ez az elmélet, ebből többek között az is következik, hogy nem kell támaszkodnia olyan entitásra – gondolatra, ideára, érzésre, képzetre, fogalomra stb. –, mely a maga megfelelő diszkurzív formáját keresné a megnyilatkozások révén, de a kommunikációs képességre vagy kompetenciára sem hivatkozunk. A különféle eredetű jelentéskoncepcióknak a közös pontja, hogy a megnyilatkozást visszavezetik valaminek – gondolatnak, ideának, érzésnek, képzetnek, fogalomnak stb. – a kommunikálására, mely a beszéd-től függetlenül létezik, és a beszédre csupán azért kerülne sor, hogy sikerüljön hozzá formát is találni.

Ahogy erre Szépe György (1974, 587) rámutatott, a szemantika helyzete a nyelv-leírásán belül nagyon bizonytalanak számított. Arról nem is beszélve, hogy a pragmatikai dimenzióknak nem volt nyelvészeti megfelelője. Ha a pszicholingvisztika és a szociolingvisztika kialakulását már ebben az időszakban kész tényként kezelték is, ez nem jelentett előrelépést a nyelvi jelentés kérdésében (Szépe 1974, 589). Sőt. Vajon jelenleg ehhez képest mennyiben változott a helyzet?

Válaszunkat tömören úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a nyelvi jelentés meghatározásának, illetve mibenlétének kérdése korántsem lezárt kérdés a nyelvtudomány számára, annál is inkább, mivel az interpretációval vagy a fogalommal való látszólagos egybeesése ezt különösen megnehezíti. A megkülönböztetésükhöz olyan eszközöknek a kidolgozására van szükség, melyek ezt adekvát módon lehetővé teszik, s a kidolgozás időigényessége hozzájárul a megoldás késleltetéséhez. Javaslatunk értelmében ezeknek az eszközöknek diszkurzív természetűnek kell lenniük akkor, ha meg akarjuk őrizni a jelentés nyelvi természetét. Ezt a szerepet meglátásunk szerint a toposzok tudják betölteni.

Az argumentáció-elmélet a reprezentáció elvére épülő jelentéselméletekkel szemben² járhatóbb útnak tűnik a *parole* (diskurzus) és a *langue* (nyelv) kapcsolódási pontjainak megragadására, mert ahogy az immár beigazolódott, nem valamilyen absztrakt szabály, illetve séma realizálódik egyedi módon a diskurzus folyamán, ahogy azt de Saussure elképzelése sugallja, hanem éppen fordítva: a diskurzus megfigyelése vezethet el a nyelv mibenlétének és struktúrájának felfedezéséhez.

A fentebb említett hiányzó pragmatikai dimenzió betöltésére Benveniste munkássága óta világossá vált, hogy a nyelvben olyan jellegű szubjektivizmus lakozik,

² Több kísérlet is történt, gondolunk különösen a kijelentéselméletre, a beszédaktus-elméletre, de a kognitív nyelvészet is elfogadja azt a tételt, miszerint a nyelvi jelentések reprezentációk.

mely kizárja a mondat karteziánus alapokon³ nyugvó hagyományos megközelítését, miszerint valamilyen reprezentációs tartalomból, s ezen felül még valamilyen modális viszonyulásból tevődne össze. Interpretáció és konstruált jelentés (*sens*), azaz a megnyilatkozás szemantikai értéke közti megkülönböztetés lényege, hogy rámutasson arra, hogy nem a szubjektivitás alapozza meg a nyelvet, viszont egy újabb megkülönböztetés is szükséges, nevezetesen konstruált jelentés és nyelvi jelentés (*signification*)⁴, azaz a mondatok szemantikai értéke között ahhoz, hogy kiderüljön ennek ellenkezője: a szubjektivitást a nyelv alapozza meg. Pontosabban olyan domináns viszony teremődik meg, mely a nyelvből kiindulva ér el a szubjektumhoz és nem fordítva.

Innen már csak egy lépés, hogy kimondjuk, ha a szemantikának számot is kell vetni a szubjektivitással, leírni csak azokat a megszorításokat tudja, melyeket a nyelv kényszerít a beszélőkre függetlenül egyéb természetű – pszichológiai, kognitív, textuális, stb. – megszorításoktól, miközben konstruálják az adott megnyilatkozás jelentését, természetesen a megnyilatkozás szituációjának figyelembe vétele mellett.

Az argumentáció-elmélet a nyelvi jelentést eredetileg instrukciók megadásához köti, majd egyre pontosabban körvonalazza ezen instrukciók mibenlétét. Ez a program szorosan összefügg azon hipotézis igazolásával, miszerint a szavak más szavakat, illetve diskurzusokat rejtenek magukba, és nem fogalmakat. A következő lépésben meg kell(ett) mutatni a megnyilatkozásban szereplő szavak megszorító természetét. Pontosabban azt, ahogyan ezek a megszorítások bizonyos nézőpontokhoz rendelhetők. Hozzáfűzhetjük, hogy ezeknek a megszorításoknak az ismerete egyben kulturális ismeretekhez is elvezethet bennünket.

A nézőpont fogalma központi helyet foglal el az argumentáció-elmélet topikus verziójában (Racch 2002). A jelentésnek a nézőpont fogalmára (*point de vue*)⁵ történő alapozása lehetőséget nyújt a fentebbi értelemben vett szubjektivitás felismerésére a nyelvben, továbbá a nyelv természetére vonatkozó intuíciónk objektíválására is. A lexika topikus megközelítése rávilágíthat egy adott nyelvi közösség hitrendszerére is azzal, hogy ha egy szónak nincs eleve készen kapott jelentése, akkor hozzá toposzok tapadnak, melyek befolyásolják a jelentés konstruálását. Ez az elképzelés megkérdőjelezi azt a lexikális jelentésre vonatkozó hagyományos koncepciót, mely szerint egy nyelv lexikai rendszere zárt lenne, és így szemben állna a diskurzussal, mely viszont természeténél fogva nyitott.

³ Gondolunk itt az *entendement* vs. *volonté* (ítélet vs. szándék) kettősségére.

⁴ S ez nem csupán terminológia kérdése. A Benveniste- és Ducrot-hagyományra épülő konceptuális megkülönböztetés releváns a továbbiakban.

⁵ A nézőpont nyelvészeti fogalmának megalapozottságáról, továbbá a polifónián kívül az előfeltevés (*pré-supposition*) fogalmával való viszonyáról (Simonffy 2010).

Az argumentáció-elmélet alaptételére támaszkodva sikerre vihető azon nézőpontok megragadásának terve, melyeket a beszélőnek szükséges figyelembe venni, amikor egy adott szót inkább választ, mint egy másikat saját beszéde számára. A kérdés az lesz, hogyan azonosítsuk azokat a toposzokat, melyek megszorítást jelentenek az adott szó jelentésének konstruálásában. Annak igazolására, hogy ezek a toposzok meghatározóak a szavak jelentésében, megindult a különféle nyelvi tesztek kidolgozása. Például a *mais* (de) konnektíva által jelölt oppozíció lehetetlennek bizonyul akkor, ha a szóban lévő toposzt explicitté tesszük a diskurzus láncolatában. A *trop* (túlságosan) szó leírása alkalmas az euforikus vagy diszforikus melléknevek elkülönítésére.⁶

Visszatérve szemiotika és szemantika viszonyára, Szépe György (1974, 590) szerint hol közelítenek, hol távolodnak egymástól, amennyiben „Az a szemantika, amely a szemiotikán belül foglal helyet, csak kis mértékben esik egybe a nyelvészeti jelentéstanal. [...] Egyébként a szemiotika szemantikai dimenziója merít az elméleti szemiotika egyik központi fejezetéből: a jeltipológiából, s emellett valamennyi olyan forrásból, amelyből a nyelvészeti szemantika is merített.”

Ezt a viszonyt továbbgondolva megállapíthatjuk, hogy a nyelvi jel *signifié*-jének a kompozicionális elv alapján kisebb egységekre, azaz megkülönböztető jegyekre (*sèmes*, *sémèmes*) való osztása helyett fenntartható lesz az eredeti, saussure-i értelemben vett kölcsönösségi viszony a rendszer elemei között akkor, ha vállaljuk a *signifié* diskurzívá tételeit a toposzok bevezetésével. Az alábbiakban ezt a viszonyt tárgyaljuk közelebbről.

3. A kölcsönös függőségen alapuló viszonyok

Mint ismeretes, nyelvi rendszeren Saussure az elemek kölcsönös függőségét (*interdépendance*) érti. Szépe–Herman (1973, 240) szerint a struktúra lényegének felismerése kihat szinte valamennyi tudományterületre. „Az egymást kölcsönösen meghatározó elemekből álló rendszer, a struktúra fogalma ekkoriban más területeken – egyes természettudományokban, matematikában, néprajzban, szociológiában – is előtérbe került, részben nyilván azért, mert az egyre bonyolultabbá váló, illetőleg egyre bonyolultabb részleteiben megismert társadalmi és természeti valóság alapvető, tartósabb összefüggéseit a tudomány éppen a struktúra fogalmának segítségével tudta hozzáférhetőbbé tenni.”

Azonban hamar kiderült, hogy ilyen formában Saussure nem tud semmi közelebit mondani a rendszer totalitásán túlmenően erről a kölcsönös függőségi viszonyról.

⁶ Erről részletes elemzést találunk (Raccah 2005).

Ducrot és köre úgy vélik, hogy éppen a *discours* megfigyeléséből kiindulva juthatunk el a *langue*-nak argumentációval történő leírásához. A szavak közti összefüggések miatt lesznek argumentatív természetűek a megnyilatkozások/diskurzusok és nem valamilyen nyelvtől függetlenül is azonosítható igazolási vagy meggyőzési szándék miatt. Az argumentációnak ilyen jellegű értelmezése azonban mégiscsak két egymástól elágazó utat nyit meg a nyelvi jelentés megragadása felé napjainkban.

3.1. Szemantikai blokkok

Az egyik út szerint, Oswald Ducrot (2001) és Marion Carel (2001) számára ez a megfigyelés elvezet egy olyan általánosításhoz, miszerint a kölcsönös függőség immár a toposzok teljes elvetésével kifejezhető lesz egy DONC (TEHÁT) konnektívával. Ekkor a szegmentumok összekapcsolódása normatív jellegű. Ha viszont egy POURTANT (MÉGIS, PEDIG) konnektíva jelöli a viszonyt, akkor az transzgresszív jelleget ölt. Ez a kétfajta kapcsolódási lehetőség egyben megadja az alapvető szemantikai egységeket. Innen a szemantikai blokkok (*blocs sémantiques*) elmélete. A lényeg abban áll, hogy a *donc* és *pourtant* konnektívákkal létrehozott láncolatokban szereplő, egyébként különálló megnyilatkozások jelentésükben tartalmaznak ilyen vagy olyan utalást a másakra. Egyrészt tehát ezek a konnektívák képesek megragadni a kölcsönösségi viszony lényegét, másrészt azt is biztosítják, hogy a két különálló megnyilatkozás nem a világról ad leírást vagy információt, hanem jelentésük kizárólag a diskurzusban konstruálódik, vagyis csakis a megnyilatkozás láncolaton belül ruházhatók fel jelentéssel.

3.2. Topikus mezők

A másik út szerint, melyet mi is követünk kutatásainkban, ez a kölcsönös függőség a *toposz*, még pontosabban a *topikus mező* fogalmával ragadható meg. Vegyünk egy *A* megnyilatkozást. Ekkor *A*-t érvnek tekintjük egy *C* konklúzióra nézve, mert *A*-nak leglényegesebb tulajdonsága az argumentációs irányultsága. A kérdés az, hogy miként lehet számot vetni azzal, hogy *A* függ *C*-től és *C* függ *A*-tól, holott nem következik logikailag *A*-ból közvetlenül *C*. Raccah (2002) állítása alapján, ha *A* és *C* érv–konklúzió viszonyban állnak egymással, az egy harmadik *G* elemnek köszönhető, melyre a beszélők garanciaként támaszkodnak beszédük során. A garancia absztrakt kategóriája nem más, mint a toposz. Minden egyes argumentatív láncolódás egy adott (specifikus) garanciára támaszkodik, melyek csupán erősségükben térnek el egymástól, ezért sorolhatók a toposz kategóriájába. A toposzok úgy jelennek meg mint általános és közösségre elfogadottnak feltüntetett graduális elvek vagy szabályok, s felveszik a következő formák valamelyikét **+P,+Q;-P,-Q; +P,-Q;-P+Q**.

A továbbiakban vegyük szemügyre, miként tehetjük explicitté a kölcsönös függőségi relációt a topikus mező fogalmának segítségével. Ha jobban elgondolkodunk a fentebbi toposz formákon, akkor észre kell vennünk, hogy mindegyikből kiolvasható a két elem közti korreláció. Hiába követjük azonban az értékskálán a felfelé vagy a lefelé taró mozgást, **P** és **Q** továbbra is egymástól teljesen független marad. A toposz garantálja ugyan két megnyilatkozás összekapcsolódását a diskurzusban, mely összekapcsolódást viszont nyelviileg nem tudnánk indokolni, csak úgy, ha az utótag szemantikailag nem független, hanem visszahat az előtagra, és viszont. Ahogy a következő mondatban – *A nővéred értelmes, meg fogja érteni a problémád.* – nem akármilyen értelmességről van szó, hanem éppen arról, mely a megértés szempontjából tűnik fel. Vagy egy másik mondat – *A nővéred értelmes, nem fog akadékoskodni.* – szintén nem akármilyen értelmességet idéz, hanem pontosan azt, mely az akadályok kizárásához kapcsolódik. Más szóval, az aktuális beszélő nem egyformán tekint mindenkét esetben a nővér értelmességére: egymástól eltérő jelentés konstruálódik ugyanazon szóra vonatkozóan az utótagok függvényében. Ha elfogadjuk, hogy a fentebbi megnyilatkozások két tagjának összekapcsolását egy toposz garantálja, azaz az első tag érvként alátámasztja a másodikat mint konklúziót, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a toposz **P** előtagja függ a **Q** utótagtól, és fordítva. Ezt a kölcsönös meghatározottságot hivatott az új fogalom, a *topikus mező* megragadni, s a gondolatmenet lezárásaként álljon itt pontos meghatározása.

„Egy toposz felfogható két topikus mező összepárosításaként, melynek első összetevője a toposz előtagja és a másik összetevője a toposz utótagja. Egy topikus mező az a mód, ahogy látunk egy entitást, tulajdonságot vagy relációt. Ezt a látásmódot viszont meghatározza az a mód, ahogy egy másik entitásra, tulajdonságra vagy relációra tekintünk: vagyis egy másik topikus mező. Egy topikus mezőt megjeleníthetünk úgy, mint egymásba illeszkedő topikus mezők láncolatát, ahol minden egyes topikus mező jellemezhető egyrészt egy konceptuális mezővel (entitás, tulajdonság vagy reláció), másrészt egy másik topikus mezővel, amit magába foglal, mely szintén jellemezhető egy konceptuális mezővel és egy topikus mezővel, melyet magába foglal, és így tovább, egészen addig, míg el nem jutunk egy elemi topikus mezőig. Ez utóbbi lévén értékelő elv, fokozati skálát vezet be a topikus mezőre nézve.”⁷

⁷ Az idézet szó szerint eredetiben: « Un topos peut être conçu comme un couple de champs topiques, couple dont le premier terme est l'antécédent du topos et le deuxième terme, le conséquent. Un champ topique est, en gros, une «façon de voir» une entité, une propriété ou une relation. Cette façon de voir est, elle-même, déterminée par la façon dont on voit une autre entité, une autre propriété ou une autre relation : c'est-à-dire par un autre champ topique. On peut ainsi représenter un champ topique par une chaîne de champs topiques emboîtés les uns dans les autres, de telle sorte que chaque champ topique est caractérisé d'une part, par un champ conceptuel (l'entité, la propriété ou la relation), et d'autre part, par le champ topique qu'il contient, lequel est lui-même caractérisé par un champ conceptuel et par le champ topique qu'il contient, et ainsi de suite jusqu'à un champ topique élémentaire. Ce dernier étant un principe de valuation, introduit une gradation dans le champ topique qui le contient. » (Racah 2002, 263–264).

A nyelvek argumentatív tulajdonságával számot vetni képes adekvát modell a *Nézőpontok szemantikája* (Racchah 2002) a toposz-elmélet, az argumentáció-elmélet és polifónia-elmélet eredményeit ötvözi. Ha a szemantikai leírás számára a jelentés argumentatív aspektusát tartjuk elsődlegesnek, akkor ez a szemantika azoknak a megszorításoknak az összességét fogja megadni, melyek a nyelvből fakadnak, és a megnyilatkozásokban végrehajtható argumentációt érintik. Ha egy argumentáció egy adott nézőpont elfogadását célozza, miközben másokat elfogadottnak tételez, akkor ezek a megszorítások éppúgy vonatkoznak a megnyilatkozások által megcélzott nézőpontokra, mint a feltételezett nézőpontokra.

4. Adalék a rokonság-terminológia kérdéséhez

A 90-es évek során újra előkerül az etnológiai–antropológiai kutatások egyik meghatározó témája, a rokonság. Meillassoux munkásságából olyan mozzanatot emelnénk ki,⁸ amely nemcsak szűk értelemben az antropológiai kutatások jellemzője, hanem releváns a humán és társadalmi tudományok területén belül végzett tudományos kutatás szempontjából is. Felveti a megfigyelő külső, illetve belső pozíciója közti szembenállás nehezen megválaszolható kérdését szinte valamennyi rokonsággal kapcsolatos elemzésében, de elszórt megjegyzései sokkal tágabb keretbe illeszthetők, mint az antropológia. Módszertani álláspontja mögött a diszciplínák összekapcsolódásának új felfogását sejthetjük, ami messze meghaladja a határok kérdését, amennyiben ugyanazt a logikát sugallja, bármely diszciplínáról is legyen szó. Saját szóhasználatával élve ezt a módszert diszkriminatív⁹ módszernek nevezzük, és a fogalmi összekeveredés ellentétét értjük alatta. A módszer lényegét legjobban a *Femmes, greniers, capitaux* című művében foglalja össze, miszerint elsősorban a megfelelő terminusok és fogalmak keresésére összpontosít, mert a társadalmi szerveződési formákat a sajátosságuknak megfelelően csak így tudjuk leírni. E módszer rávilágít arra, hogy nem biztos például, hogy a rokonság univerzális terminus és valamennyi primitív társadalomra alkalmazható lenne. Ez a módszer teszi lehetővé a megállapodáson és a származáson alapuló viszonyok, valamint a párizás és a házasság közötti¹⁰ megkülönböztetéseket. A módszer

⁸ A téma részletes feldolgozását l. Simonffy (2009).

⁹ Saját nyelvi intuíciónk szerint a magyarhoz viszonyítva a szó francia megfelelőjének (discriminatoire) nincs annyira negatív konnotációja.

¹⁰ Idézzük eredetiben : « [...] elle est] tournée vers la recherche de termes, concepts et notions appropriés pour décrire et discuter des formes d'organisation sociale dans leur spécificité. À cette entreprise, qui me conduit à m'interroger sur la pertinence de la notion de parenté appliquée à toutes les sociétés primitives c'est Adler qui oppose avec entêtement une « parenté » universelle, vague et indifférenciée ; c'est lui qui rejette sans examen la distinction qu'il y aurait lieu de faire entre rapports d'adhésion et rapports de filiation, entre accouplement et mariage... » Meillassoux (1977, 123).

illusztrálására többek között az ausztráliai öslakosság «frère» fogalmát hozza fel, mely egyszerre fejezi ki az oldalági, lemenő és felmenő viszonyokat. Ennek pedig nincs megfelelője a nyugati rokonsági viszonyrendszerben. Ha mégis lefordítjuk, akkor ezzel elkendőzzük az adott társadalom specifikusságát.

Meillassoux arra volt kíváncsi, hogy azoknak a terminusoknak, melyeket ekvivalenseknek tartunk, mégis miért nincs azonos jelentése sem azonos érvényességi köre. A választ Benveniste alapján találta meg, miszerint nem egymástól izolált szavak hordozzák a jelentést, hanem a társadalmi-történeti kontextus vagy a megnyilatkozás helyzete tölti fel a szavakat. Ennek megfelelően a rokonság nem izolált fogalom, hanem olyan szemantikai háló része, mely minden nyelvnek sajátja. Ily módon a nyelvek különféle perspektívákat, különböző látásmódokat kínálnak a rokonság vonatkozásában is. Ha komolyan vesszük azt, hogy nincs fogalom szó nélkül, akkor a következményeit is el kell fogadnunk: egy nyelv szavai fogalmakat tükröznek, de mindez a társadalomra jellemző ideológiákon keresztül történik.

A diszkriminatív módszer Benveniste elemzéseire támaszkodva általános érvényességet kap. Ennek ellenére nem érdektelen Meillassoux kritikai megjegyzése sem, miszerint Benveniste érvelése mégiscsak naturalizálja a rokonságot. A vérrokonság jelentősége egyenesen arányos annak az intézményrendszernek a jelentőségével, melyet megtestesít. A történeti változások felismerése ellenére azok mégsem kapják meg a megillető helyüket. Meglátásunk szerint ennek az a feszültség az oka, mely a jelentés poliszémikus és homonimikus koncepciójának összekeveredése miatt áll fenn. A rokonságról szólva, a történelmi fejlődést nyomon követve a szó poliszémiája egyre inkább szerteágazó útvonalakat idéz, ugyanakkor azonban a különféle rokonságok számbavétele a szó homonimikus oldalát domborítja ki.

Meillassoux a diszkriminatív módszer értelmében a különbözőségeket nem tartja visszavezethetőnek valamely absztrakt szinten megadható egységre, ahogy azt Lévi-Strauss teszi. Ezen visszavezethetlenség fenntartása érdekében tulajdonít elsőrendűséget a szemantikának mintegy megsejtve a nyelvben megjelenő szubjektivitást, melyet a szavak hordoznak magukban. Miközben a rokonságra vonatkozó munkákat ideológiájuk miatt kénytelen elvetni, a nyelvtudomány számára alapvető problematikára jön rá, mely azonosítható az előző részben ismertetett nézőpontok kikristályosodásának lehetőségével a nyelvben.

Napjaink szemantikájában a lexika topikus leírása egyrészt igazolni látszik Benveniste-nek és Meillassoux-nak a nyelv kényszerítő erejére vonatkozó sejtéseit akkor, amikor fogalmak definiálását végezzük, másrészt ez a kényszerítő erő kiküszöböli az ideológia ideologikus használatából adódó tévedéseket. Ugyanis a nem ideologikus értelemben vett használata az ideológiának csupán bizonyos

előfeltevések elfogadására irányul, melyek a diskurzus megértéséhez elengedhetetlenek.¹¹

Az ideológiák gyakran a tudományos fogalmak helyébe lépnek, és addig, amíg nem válnak terminusokká, a lexikában kikristályosodott nézőpontok kényszerítő ereje gyakorol hatást.

Befejezésül idézzük az inuitok társadalmi gyakorlatából a bizonytalan házastársi viszonyokat, a szexuális szabadságot, az örökbefogadást, a feleségek cseréjét. Meillassoux (1994) ezen keresztül rávilágít arra, hogy egyik esetben sem lelhetjük fel a biológiai összefüggéseknek még csak a nyomát sem. A rokonság konstituáló tényezője a *közös fedél* (corésidence) és a neki megfelelő terminus a *nuatkattait* (jelentése körülbelül társ, cimbor). Ennek alapján az is rögtön világos lesz, hogy a társadalmi emlékezetükben miért nincsenek jelen genealógiai támpontok, miért hiányzik az ősök tisztelete: a társadalmi viszonyok rendszerében a vérségi kapcsolatok nem relevánsak.

5. Összegzés

A fentiekben Szépe György évtizedekkel ezelőtt megfogalmazott meglátásait megkíséreltük továbbvinni abba az irányba, hogy a jelentés egységességének „szétrobbantását” össze lehessen kapcsolni a megnyilatkozók (*énonciateurs*), illetve nézőpontok bevezetésével. A megnyilatkozást végző ugyanis a mondandóját, vagyis a kimondott szót nem mindig vállalja. Márpedig a beszélőt mint individuumot, aki többek között olyan tulajdonsággal is jellemezhető, hogy felelős a kimondott szóért amellet, hogy mint a kimondott szó beszélője függetlenül létezik a megnyilatkozásától, gyakran összekeverik a megnyilatkozást végzővel. Ennek elkerülésével viszont újabb perspektívákat nyit a lexika topikus elemzése egyrészt a kultúra fogalmának meghatározásához, másrészt a traduktológiai tanulmányok előrelendítéséhez a kulturálisan meghatározott nézőpontokat hordozó struktúrák vizsgálatával.

Szépe György korábbi gondolatait a rokonság-terminológia ürügyén pedig abban az irányban gondoltuk tovább, mely Meillassoux diszkriminatív eljárás-módját nem tartja érdektelennek a kötőjeles nyelvészet irányzatán túlmenően sem. A határzónák kérdésére adandó válasza felhívja a figyelmet a tudományos kutatás egyik csapdájára: ott keresünk, ahol a legkönnyebb keresni. Ennek felismerése önmagában elegendő egyrészt a kortalanságért küzdő univerzalizmus, másrészt a

¹¹ Raccah (2002, 264).

korhoz kötött kontextualizmus kivédéséhez. Ezzel tökéletesen összeecseng Szépe Györgynek (1968, 54–55) a nyelvészet történeti-társadalmi jellegére vonatkozó gondolata: „Ez a történeti oldal lényeges, meghatározó jellegű, s magára az illető tudomány módszerére is kihat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az illető tudomány centrális kérdésére szükségszerűen egy történeti jellegű hipotézis a legvalószínűbb.”

A diszkriminatív módszer kritikai szelleme és elméleti megalapozottságra való törekvése komoly megújulást hozhat a humántudományok egészére nézve. Kilépve az eredeti rokonság-terminológia meghatározta keretéből, egyéb kutatási területekhez kapcsolódva bizonyos összefüggések számos irányban adhatnak lendületet a diszciplínák belső fejlődéséhez. Gondolunk itt elsősorban az *egy* és a *sok* viszonyának (Simonffy 2006) olyan jellegű kezelésére, mely a kategoriális–dichotomikus gondolkodásmód ellenében hat, mintegy kiszorítva a dolgok szingularitását elnyomó egységesítésre törekvő elvet. Ez a megközelítési mód természetesen még további elmélyültebb vizsgálatot igényel a jövőben.

IRODALOM

- DUCROT, Oswald 2001. Critères argumentatifs et analyse lexicale. *Langages* 35/142, 22–40.
- CAREL, Marion 2001. Argumentation interne et argumentation externe au lexique: des propriétés différentes. *Langages* 35/142: 10–21.
- MEILLASSOUX, Claude 1977. Sur deux critiques de ‘Femmes, greniers et capitaux’ ou ‘Fahrenheit 450, 5’. *l’Homme* 17/1: 123–128.
- MEILLASSOUX, Claude 1994. La parenté inuit est-elle sensible à la conception matérialiste de l’histoire? *L’Ethnographie* XC (1)/115: 115–145.
- RACCAH, Pierre-Yves 2002. Lexique et idéologie : les points de vue qui s’expriment avant qu’on ait parlé. In: CAREL Marion (dir.) *Les Facettes du dire. Hommages à Oswald Ducrot*. Éditions Kimé, Paris. 241–269.
- RACCAH, Pierre-Yves 2005. Une description de l’excès en sémantique des points de vue. *Travaux linguistiques du CERLICO*. 18, 171–190.
- SIMONFFY, Zsuzsa (szerk.) 2006. *L’un et le multiple*. Budapest, Tinta Kiadó.
- SIMONFFY, Zsuzsa 2009. Meillassoux de près, de loin. De la parenté à la mémoire collective des Inuit. *Journal des Anthropologues*. 118–119: 131–161.
- SIMONFFY Zsuzsa 2010. A nyomtól a topikus mezőig. Kísérlet a nézőpont nyelvészeti meghatározása felé. In: VECSEY Zoltán – SZABÓ Erzsébet (szerk.) *Elbeszélés és nézőpont*. Grimm Kiadó. Studia Poetica Supplementum 4. Szeged. 7–55.
- SZÉPE György 1968. A folyton megújuló nyelvészet. *Irodalmi és nyelvi közlemények*. 1, 151–184.
- SZÉPE György 1972a. A magyar rokonsági elnevezések néhány kérdése. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. VIII, 181–199.

- SZÉPE György 1972b. A magyar és francia rokonsági elnevezések összevetése. In: HORVÁTH Miklós – TEMESI Mihály (szerk.) *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Tankönyvkiadó, Budapest. 343–348.
- SZÉPE György – HERMAN József 1973. A nyelvészeti strukturalizmus kérdéséhez. *Magyar Tudomány* 240–244.
- SZÉPE György – HERMAN József 1974. Továbbfejlődés a nyelvészetben. *Magyar Tudomány* 237–247.
- SZÉPE György 1974. A nyelv szemantikája és szemiotikája. In: IMRE Samu – SZATHMÁRI István – SZÜTS László (szerk.) *Jelentés és stilisztika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 587–592.